

УДК 32:001.12

ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Світлана Коврига

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: svitkoff@gmail.com

Розглянуто головні чинники, які визначають специфіку політичного простору. Обґрунтовано суть принципу детермінізму як принципу наукового пізнання. Пояснено суть політичного простору та детермінанти, які конституують простір саме політичним. Проаналізовано об'єктивні (необхідність, потреба, інтерес) та суб'єктивні (суб'єктивно-соціальні та суб'єктивно-індивідуальні) детермінанти політичного простору. Здійснено класифікацію детермінант політичного простору за сферами відносин у суспільстві та поділ їх на економічні, соціальні, духовні, правові тощо. Наголошено на зростаючій ролі новітніх інформаційно-комунікативних технологій та їх впливові на формування політичного простору.

Ключові слова: політичний простір, детермінізм, детермінанта.

Одним із ключових факторів розуміння простору, зокрема і політичного, є його детермінанти, тобто чинники, які визначають специфіку простору. Важливо розуміти, що саме робить простір політичним, а не економічним, культурним, соціальним тощо. Адже політичний простір – це не лише реальні географічні межі певної держави, територія, де існує влада і громадяни, а ще й абстрактне поняття – середовище спілкування та контакти, що виникають у процесі діяльності особи політичної. Політичний простір не є монополією одного актора, він – зона конкуренції та інституалізованого конфлікту самостійних суб'єктів.

Просторовий вимір завжди пов'язували з протяжністю території, на якій здійснюється політичний вплив. Але ототожнення політичного простору лише з державно-адміністративними територіями не дає змоги правильно виявити суб'єктів політичного процесу, бо реальні суб'єкти політики формують та контролюють політичний простір не лише в межах національних держав. Так, визначення та тлумачення сутності географічного (фізичного) простору можна знайти в працях багатьох вчених, серед яких – Ж. Боден, Ш.-Л. Монтеск'є, Ф. Ратцель, К. Ріхтер, Л. Мечніков. Поряд із цим існують праці, присвячені дослідженню соціального простору та його співвідношенню із фізичним. До них належать праці Р. Декарта, Т. Гобса, Г. Ляйбніца, О. Конта, Г. Спенсера, Г. Зімеля, Е. Дюркгайма, Т. Парсонса, А. Лефевра, Е. Соджі, Е. Берджеса, П. Сорокіна, Е. Гіденса. Щодо досліджень власне політичного простору як різновиду соціального, необхідно згадати дослідження М. Вебера, П. Бурдьє, Д. Кола, Е. Лозанського, С. Дю-

кіної, Ю. Качанова, С. Єгорова та С. Земляного. Узагальнюючи опрацьовані матеріали, можна виявити спільні чинники, які виділяють для характеристики політичного простору.

Взагалі політичний простір – це сфера здійснення політики, політичної діяльності, тобто певний вид соціальної діяльності, не обов'язково пов'язаний із державною владою. І хоча політика виступає в єдності трьох взаємопов'язаних аспектів – як сфера суспільного життя, як вид активності соціальних суб'єктів та як тип соціальних відносин, але на кожен із цих аспектів впливають певні чинники, які й роблять політичний простір власне політичним. Саме ці чинники (детермінанти) ми розглянемо в даній статті.

Політичний простір, як і політика, обумовлюється трьома головними властивостями – 1) універсальністю, всеохоплюючим характером, здатністю впливати на всі сфери життя, елементи суспільства, відносини, події; 2) включеністю, тобто можливістю безмежного проникнення в усі сфери життя; 3) атрибутивністю – здатністю поєднуватися з неполітичними суспільними явищами, відносинами та сферами [2].

Людина не може відмежуватися від політики, навіть якщо включеність у політику носить періодичний характер. Ми всі живемо в політичних системах і, хочемо цього чи ні, але наша діяльність підпорядковується законам, які встановила влада. Політична діяльність – сукупність дій індивідів і соціальних груп (партій, суспільних організацій), спрямована на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед – завоювання, утримання та використання влади.

У реальному житті політичний простір існує у взаємозв'язку з іншими сферами суспільства. Але в нього є межі, адже не всі явища містять у собі політичний компонент. Існує сфера міжособистісних відносин, яка є об'єктом тільки морального регулювання. Найбільшою мірою політичний аспект виражений у діяльності законодавчих органів. Для того, щоб показати межі поширення політики, в науці використовується поняття політичного простору, тобто сфери політики, політичного життя суспільства, межі поширення безпосередніх дій політиків і політичних організацій, сфери впливу політичних ідей.

Взаємозв'язок політичного простору з іншими суспільними сферами (економічною, культурною, соціальною тощо) проявляється у взаємному впливі. З одного боку, він детермінований економічними, духовними факторами, соціальною структурою суспільства, зокрема статусними характеристиками соціальних груп, рівнем соціального розшарування суспільства, етнічною й конфесійною структурою. З іншого, – політичний простір здатен впливати на ці сфери, проникати в них, деколи навіть підпорядковувати їх.

Детермінізм – один із головних пояснювальних принципів наукового пізнання, який вимагає тлумачити досліджувані феномени виходячи з закономірної взаємодії доступних емпіричному контролю чинників. Регуляторами роботи наукової думки є: системний детермінізм (залежність окремих компонентів системи від властивостей цілого), детермінізм зворотнього зв'язку (наслідок впливає на причину, яка його викликала), детермінізм статистичний (при схожих причинах виникають різні ефекти, підлеглі статистичній закономірності), цільовий детермінізм (мета визначає процес її досягнення).

Своєю чергою, детермінанти – це своєрідні поля, які неможливо побачити, але які впливають на кожний елемент окремо і на систему загалом, тобто вони виступають передовсім у формі причиновості як сукупності обставин. Реальність, поле, простір існує не так самі собою, як у свідомості кожного суб'єкта. Осягнути їх можна лише вивчаючи їх відображення в свідомості кожного суб'єкта. Зрештою і самі люди діють відповідно до того, як вони розуміють оточуючу їх реальність та як вони артикулюють це своє розуміння. Неможливо вивчити будь-яку реальність без вивчення людини, а значить неможливо і відокремити детермінанти певного простору від суб'єктивності.

Тобто, детермінанта – це визначальна ознака якогось об'єкта; подія, явище чи риса, яка здійснює безпосередній вплив на іншу подію чи інше явище і (чи) визначає її. Загалом, на думку Агнес Хеллер, політичне можна розглянути у двох теоретичних вимірах: політичне як “річ”, властивість, фактор, яку поділяють чи не поділяють інші “речі” та як сфера діяльності чи система, яка робить політичну природу притаманною будь-кому, хто вступає в неї, незалежно від тривалості перебування. А все те, що покидає дану сферу, перестає бути політичним [4]. Власне друге трактування політичного є близьким до поняття політичного простору. Тому необхідно визначити, які ж саме чинники роблять політичне сферою, системою і власне самим простором, а не просто “річчю”.

Можна виділити багато різних критеріїв для класифікації детермінант політичного простору, але, на нашу думку, відштовхуватися потрібно від суб'єктивних та об'єктивних детермінант політичного простору як найзагальнішої класифікації. Та все ж людина, особистість з її інтересами та потребами, виступає першоосовою, першоджерелом, найважливішою детермінантою політичного життя.

До об'єктивних детермінант політичного простору, поряд з іншими, належать: політичні цінності, владні регулятиви, політичні норми, політичний час, політичний порядок та політичні зміни, суспільні потреби та інтереси політичних структур, соціальних груп та окремих індивідів, характер та особливості політичних, правових, економічних і соціальних відносин між ними.

Цінності певного політичного простору мотивують, направляють та обґрунтовують дії суб'єктів політики, які власне і визнають аксіологічне значення тих чи інших явищ, процесів і норм політичного простору. Політичні цінності можуть бути як загальними, тобто визнаними та поширеними на всьому політичному просторі, так і відображати інтереси певної його частини, тобто групові. В системі політичних цінностей виділяють соціально-політичні ідеали, цілі, принципи та норми політичного життя, політичні традиції та символи, зразки політичної поведінки тощо [3].

До основних цінностей політичного простору відносяться: людина, права і свободи людини і громадянина; мир та злагода в суспільстві, принципи, форми політичного устрою та розвитку суспільства, політичних інститутів; участь людей у політиці, вираження та реалізація їхніх інтересів; політична культура; справедливість, патріотизм тощо. Але найважливішою, безумовною цінністю політичного простору, як і будь-якого іншого, є людина, її життя, права та свобода.

Політико-правові норми впливають із суспільних цінностей і ґрунтуються на них, але, з іншого боку, останні відображаються в них. Якщо цінності відповідають на запитання, як ставитися до явищ політичної дійсності, до того,

що є і що може бути, то норми вказують, що з ними робити. Політичні цінності визначають загальну, стратегічну регуляцію поведінки суб'єкта політики, а політико-правові норми – конкретні настанови стосовно такої поведінки. Норми в політиці визначають правила політичної поведінки, очікування і стандарти, заборони, які регламентують політичну діяльність індивідів і соціальних груп, згідно з цінностями політичної культури, цим самим підтримуючи стабільність і єдність політичної системи суспільства. Політичні норми існують у трьох сферах соціальної дійсності: в нормативних лозунгах органів влади і підвладних структур; у соціальних відносинах, які зумовлюють правила їх функціонування; у свідомості – як сприйняття та переживання цих норм [1].

Політичний час – це певний відрізок, період, у який здійснюються політичні події, що визначають усе політичне життя. Він має кілька суттєвих характеристик, які визначають його специфіку: в ньому переплітається минуле, теперішнє і майбутнє; він може сповільнюватися, прискорюватися, бути статичним чи динамічним, революційним чи еволюційним [3, с. 670].

Політичний час можна розуміти як континуум (неперервно-протяжне утворення), в якому одні політичні події, процеси замінюються іншими в напрямку від минулого до майбутнього і як сам внутрішній процес мінливості, розвитку, трансформації політичних структур (міст, регіонів, держав, глобальних систем та ін.) у їх взаємозв'язку з політичними агентами та їх раціональними діями, ініціативами, реакцією на такі зміни. Саме час дозволяє зв'язати різноманітні й різнопланові дії в єдине “тіло” політики [5].

Об'єктивний фундамент, основу політичного простору складають також необхідність, потреби та інтереси людей. Необхідність – це загальні, об'єктивні й сутнісні взаємозв'язки та взаємозалежності процесів і явищ навколишнього світу. Вона має різні форми виявлення, серед яких найголовніші – неминучість і потреба. Неминучість – це гранична форма необхідності, яка настає за відповідної повноти умов і має суто примусовий характер. Але у сфері політики неминучість у чистому вигляді майже не зустрічається, бо, де є неминучість, там політика не потрібна.

Інша основна форма реалізації необхідності – потреба, як об'єктивна необхідність біологічних і соціальних організмів (тобто – живих організмів, окремих людей, груп, етнічних і соціальних спільнот, суспільства в цілому) в цілком визначених умовах формування, розвитку та функціонування, що значною мірою впливають на характер взаємозв'язку та взаємозалежності суб'єкта потреб і навколишнього світу.

Об'єктивною основою політики виступають не тільки соціальні, а й, певною мірою, біологічні потреби. Однак значення соціальних потреб – безперечно вагоміше. Крім того, серед різноманітних соціальних потреб особливо важливі для політики потреби власне політичні, тобто пов'язані зі здобуттям і реалізацією влади.

Однією з найважливіших форм вияву потреби є інтерес, який виражає загальні, сутнісні й об'єктивні залежності процесів і явищ, але має і свою специфіку. Він діє лише в суспільному житті, де переважає свідомість та можливість вибору. Тому, з-поміж усіх об'єктивних основ політики, інтерес відіграє особливу роль у політичних процесах та явищах. Таким чином, інтерес – це вираження свідомої

позиції суб'єкта політичної життєдіяльності щодо створення та використання необхідних умов його формування, розвитку та існування.

Отже, необхідність, потреба та інтерес постають як об'єктивні детермінанти політики. Звісно, життя характеризується багатьма потребами та інтересами. Їхня різноманітність зумовлює розмаїття видів політики, процесів і явищ політичного життя [3, с. 400].

До суб'єктивних детермінант політичного простору відносять політичну свідомість, політичне буття, практично-творчу активність, політичні інститути, політичну культуру, політичну свідомість суб'єктів політичного процесу. У світі соціально-політичних відносин діють суб'єкти, наділені свідомістю, пам'яттю, розумом, волею, культурою, емоціями тощо. Вони приймають рішення та мають можливість встановлювати правила поведінки. Політичний простір – це той особливий порядок, що фіксує реальні взаємини різних суб'єктів та їх ставлення до суспільства загалом під кутом зору владної функції. Соціально-політичний простір є ціннісно акцентованим залежно від загальної системи орієнтацій у світі, від того, в чому суб'єкт вбачає свої інтереси та які стратегічні напрями їхньої реалізації у зовнішньому світі.

Просторові характеристики визначають внутрішню структуру побудови країни та її місце серед інших країн. Внутрішній простір складений як конфігурація локальних, регіональних, групових та інших політичних субструктур у їхній взаємодії з центрами прийняття загальнодержавних рішень. Зовнішній політичний простір побудований як взаємодія країни-суб'єкта щодо реалізації власних інтересів і можливостей, інтересів інших суб'єктів міжнародного життя.

Суб'єктивні детермінанти політичного простору залежать від суб'єкта політики, який, незалежно від того чи це орган влади, чи партія, чи політичний лідер, залежить від суб'єктивних рис індивіда. Суб'єкт політики, за спрямованістю своєї діяльності, залежить від суспільства, але, з іншого боку, – його діяльність обумовлена суб'єктивними характеристиками. Отже, детермінантами, які впливають на результати його політичної діяльності виступають взаємопов'язані та взаємообумовлені об'єктивні та суб'єктивні фактори, які виражаються в суб'єктивному відображенні об'єктивних умов. Об'єктивні фактори визначаються умовами, в яких протікає діяльність і наслідками, які вона викликає. Суб'єктивні фактори включають в себе сенс політичної діяльності, знання суб'єкта про засоби, способи та умови досягнення поставленої мети.

Суб'єктивні прояви суб'єкта політики виступають як суб'єктивно-соціальні та суб'єктивно-індивідуальні. До перших відносяться мотиви, які визначають ціль діяльності та способи її досягнення, а також соціально-пізнавальні стереотипи. До других відносяться особистісні характеристики індивіда: особистісно-професійні якості, соціальний та професійний досвід, моральні та правові норми тощо. Зрозуміло, що об'єктивні та суб'єктивні детермінанти політичної діяльності перебувають у діалектичному взаємозв'язку, що визначає структуру, спрямованість і результативність політичної діяльності.

Типи і форми політичного простору детерміновані об'єктивними умовами та суб'єктивними чинниками внутрішньополітичного та міжнародного порядку. За сферами відносин у суспільстві детермінанти політичного простору можна поділити на економічні, соціальні, духовні (культурницькі), правові тощо.

Найбільш активно на політичне життя суспільства впливають економічний і соціальний стан як державного, так і міжнародного ґатунку. Особливо важливими детермінантами політики є економічні інтереси або інтереси власності, а також – інтереси певних соціальних груп щодо захисту та збереження свого владного статусу.

Розвиток суспільства у ХХ ст. продемонстрував можливість існування двох варіантів організації економічного життя, які суттєво відрізняються один від одного: ринкова і командна економіка. Відповідно до організації економічного життя на певному просторі будувалося і життя політичне. Так, ринкова економіка відповідає демократичному політичному режиму, а командна – тоталітарному чи авторитарному.

Соціальна структура ж визначає суб'єктів політики, характер і спрямування політичних процесів. Політична сфера оточена соціальним середовищем, яке детермінує різноманітність форм політичного життя, його якісну характеристику, політичні цінності. Також політичний простір зумовлюється діяльністю соціальних спільнот – народів, націй, етносів, соціальних груп, активною діяльністю особи.

З іншого боку, політичний простір так само впливає на своє соціальне оточення, формує його цілі, принципи, реагує на зміни в ньому тощо. Політичний простір вбирає в себе все, що пов'язане з політикою, але визначальним є види та форми політичної діяльності, організаційні структури, політичні цінності та правові норми, що лежать в основі функціонування суспільства.

Духовні (культурницькі, релігійні) детермінанти політичного простору виявляються у політичних ідеях, ідеалах, політичних переконаннях, правилах, стереотипах. Провідну роль відіграє ідеологія, насамперед політична. Ідеологія завжди являє собою конкретно-історичне, системне відображення сутнісних сторін політичної дійсності й виступає формою класової, групової, станової свідомості та самосвідомості. Духовні компоненти політичного життя суспільства формуються на рівні політичної свідомості націй, станів, соціальних груп, урядів, окремих особистостей.

Право забезпечує чітку взаємодію й рівновагу політичних структур та інститутів, сприяє динамічному розвитку політичного простору. Воно є не лише правилами діяльності держави та регулювання відносин співіснування суб'єктів у суспільній сфері. А також закріплює систему санкціонованих нормативних регуляторів суспільного життя, якій повинні підкорятися всі суб'єкти та об'єкти політичного простору.

Певною детермінантою політики, яка в історії людства відіграла помітну роль щодо особливостей здійснення політико-владного процесу, є природно-географічне середовище. Саме геополітичні фактори можуть інколи істотно вплинути на перебіг процесів формування політичних дій, структурних інституційних утворень.

Не варто забувати і про те, що політичний простір є не лише середовищем здійснення різноманітних форм політичного життя чи конфігурація кордонів, а й середовищем спілкування і контактних зв'язків, що виникають у процесі діяльності особи політичної, коли простір формується не так за допомогою суто

передачі інформації, як у двосторонньому процесі, де активними є і відправник, і отримувач інформації.

В інформаційному середовищі, яке динамічно змінюється, політичні актори розбудовують нові зв'язки, формують новий стиль спілкування, тим самим формують новий підхід до бачення політичного простору і новий його тип – віртуальний політичний простір. Наразі це явище остаточно не визначене на теоретичному рівні, але воно відображає характеристики різних видів соціально-політичної активності, які передбачають використання новітніх інформаційно-комунікативних технологій.

Зважаючи на те, що політика сама собою не є самоцінною формою людської діяльності, її призначення – це, насамперед, розв'язання проблем за межами самої себе. Адже політика тісно взаємодіє з іншими сферами суспільного життя, відчуваючи на собі їхній вплив і, разом з тим, детермінуючи їх функціонування та розвиток.

Необхідно пам'ятати, навіть якщо людина вважає себе аполітичною, вона знаходиться в політичному просторі, змушена визнавати і поважати рішення влади, в межах впливу якої вона знаходиться.

Література

1. Іванило О. Політико-правові норми як регулятори суспільно-політичної діяльності // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції. Львів: ЦПД, 2008. С. 168–173.
2. Политология: Словарь-справочник. М.: Гардарики, 2001.
3. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник. К.: Знання України, 2002.
4. Хеллер А. Пересмотренное понятие политического // Д. Хелд. Современная политическая теория. М.: Б.в., 2001. С. 462–477.
5. Якубін О. До концептуалізації політичного часу < <http://ntsaphil.univ.kiev.ua/web/pages/literature/Jacubin%20O.pdf>>.

DETERMINATIONS OF A POLITICAL SPACE

Svitlana Kovryha

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: svitkoff@gmail.com

The main factors which determine a specificity of political space are considered. An essence of determination principle as a principle of scientific cognition is substantiated. The essence of political space and the determinants that make it a political space are explained. Subjective (social and individual) and objective (necessity, need, interest) determinants of political space as

the most general classification are analysed. Classification of determinants of political space by spheres of relations in society and their division into economic, social, spiritual, legal, etc. are carried out. A growing role of new information and communication technologies and their impact on the political space are emphasized on.

Keywords: political space, determinism, determinant.

Стаття надійшла до редколегії 20.05.2010

Прийнята до друку 16.06.2010